УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Л. А. Білоконенко

Мова міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Украинские дипломаты»

Білоконенко Л. А. Мова міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Украинские дипломаты».

У статті схарактеризовано мову міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Украинские дипломаты». Описано типи персонажів, орієнтовані на конструктивне та деструктивне розв'язання конфліктів. Проаналізовано конфліктогенний потенціал змісту одиниць мовлення персонажів, який призводить до непорозуміння між комунікантами, їх емоційної напруги, негативного результату у співіснуванні.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, конфліктоген, конфліктний потенціал одиниць мовлення.

Билоконенко Л. А. Язык межличностных конфликтов персонажей повести Г. Ф. Квитки-Основьяненко «Украинские дипломаты».

В статье дана характеристика языка межличностных конфликтов персонажей повести Г. Ф. Квитки-Основьяненко «Украинские дипломаты». Описано типы персонажей, которые ориентированы на конструктивное и деструктивное разрешение конфликтов. Проанализирован конфликтотенциал содержания речевых единиц персонажей, который приводит к недоразумениям между коммуникантами, их эмоциональному напряжению, отрицательному результату в общении.

Ключевые слова: межличностный конфликт, конфликтотенциал, конфликтный потенциал речевых единиц.

Bilokonenko L. A. A language of the interpersonal conflicts of the characters in the story «The Ukrainian diplomats» after G. F. Kvitka-Osnovjanenko.

The article deals with a language of the interpersonal conflicts of the characters in the story «The Ukrainian diplomats» after G. F. Kvitka-Osnovjanenko. The types of the characters focused on constructive and destructive decision of the conflicts are described. Conflictual potential of the contents of the characters' speech units is analysed, which results in misunderstanding between speakers, their emotional pressure, and negative result in coexistence.

Key words: the interpersonal conflicts, the character, the speaker.

Гідну роль у становленні та розвитку української літератури посідає перший український прозаїк Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко. У своїх творах письменник виступає як просвітител, гуманіст, майстер художнього слова, який в українській прозі вперше розкрив внутрішній світ змальованих ним героїв, приділив увагу їх людським якостям, психологічно вмотивував дії [1,175]. У рамках нашого дослідження розглянемо кон-

фліктні типи персонажів повісті Г.Ф. Квітки-Основ'яненка „Украинские дипломаты”, які визначимо на основі аналізу мови міжособистісних конфліктів. Нами вже розглядалася мова конфліктів у творах О. Кобилянської, Гр. Тютюнника, О. Довженка, І. Микитенка, А. Тесленка та інших [2, 3]. Твори ж Г.Ф.Квітки-Основ'яненка з позиції аналізу мовної специфіки конфліктів, зокрема міжособистісних, досліджені мало.

Різні галузі знань оперують поняттям „конфлікт”, адже він є об'єктивною реальністю в усіх сферах людського життя. Але найважливішим залишається розуміння й адекватна оцінка природи конфлікту та „природності” існування з ним самої людини, оскільки в ньому поєднуються внутрішні (особистісні) фактори, які визнають суб'єктивними причинами конфлікту, та зовнішні, що схарактеризовано як об'єктивні [4, 231-249].

Суб'єктивні фактори обумовлюються рисами характеру, інтересами, установками, фізичним та психологічним станом, уподобаннями особи. Вони виявляють специфіку процесів, які відбуваються у психіці людини під час взаємовідносин з іншими людьми та оточуючим середовищем. Конфлікт відбувається через невідповідність особи до дій у таких умовах. Об'єктивні фактори – це національні традиції, норми, які вимагають дотримання етнокультурних стандартів, особливості виконання соціальних ролей, визначених соціальним статусом, професією, освітою, віком, статтю і т. ін.

Названі фактори виявляються передусім через мову та мовлення конфліктантів. Мова як код дозволяє комунікантам встановлювати контакт та розуміти один одного. Мовлення трактується як явище індивідуальне, яке несе в собі творчий потенціал особи. Необхідність вибору мовленнєвих одиниць, мовна компетенція, смак, досвід чи звички дають людині можливість неповторно використовувати ресурси мови. Серед цих ресурсів і конфліктогени – слова, дії чи бездіяльність, які впливають на розвиток конфлікту [5, 141]. Конфліктогенний потенціал слів обумовлений неспівпаданням змісту одиниць мови та одиниць мовлення, що призводить до непорозуміння між комунікантами, емоційної напруги, негативного результату у співіснуванні. Мовні конфліктогени викликають особливий психологічний стан суб'єктів. Дослідники з юридичної лінгвістики навіть говорять про існування лінгвістичної дискримінації, яка призводить до дискомфорту, приниження, стресу та агресивності особи [6, 119].

Критерієм конфліктності є міра мовленнєвого впливу на опонента. Конфлікт – парний акт, тому комуніканти у процесі взаємодії можуть рухатися різними шляхами. Перший – деструктивний, він спричинює погіршення стосунків, посилення антипатії. Другий – конструктивний, він визначається пошуком, а також реалізацією способів і шляхів вирішення конфлікту, зниженням негативних емоцій, об'єктивним сприйняттям ситуації, вибором оптимальної стратегії поведінки. Вибір певного шляху залежить від типу особистості. Дослідники визначають три основні типи особистостей [4, 216; 5, 66]. Деструктивний тип (1) схильний до конфлікту, намагається підкорити опонента, принижує його, часто стає ініціатором

скандалів, суперечок, залюбки вдається до брехні, пліток. Агресивність цих осіб провокує агресивність оточуючих. Недемонстративна деструктивна особистість приховує свою сутність, пристосовуючись до соціальних умов. Особи конструктивного типу вважають за краще знайти шлях до вирішення конфлікту, схильні до компромісу, примирення. Третій тип – конформний – який схильний до поступок, може коритися опоненту, пасивний у вирішенні конфліктів, оскільки їх індивідуальна несхильність до агресії, насилля сприймається і як позитив (зниження агресії опонента), і як негатив (сприяння таким проявам). Трагування осіб цього типу неоднозначне.

Названі конфліктні типи співвідносяться з комунікативними типами особистості. Схильність до вирішення чи не вирішення конфлікту реалізується на вербальному рівні, що досягається використанням певних ресурсів мови та поєднується з невербальним впливом. Отже, у конфлікті існують суб'єктивні та об'єктивні фактори, які виявляються через мову та мовлення. Критерієм конфліктності є міра мовленнєвого впливу на опонента. Вибір шляху подолання конфлікту визначається типом особистості, який співвідноситься з комунікативним типом людини. Останній, у свою чергу, обирає власну вербальну стратегію.

Повість „Украинские дипломаты” уперше була надрукована в журналі „Современник” у 1840 році. Критика зустріла твір стримано. У рецензіях зазначалося, що її треба поставити нижче від багатьох творів автора, однак „характери накреслені майстерно” [7, 535]. Стриманість критиків не може зменшити значущості повісті та яскравості характерів героїв.

Цікавим є образ Кирила Петровича Шпака – людини *темперамента холерического* (тут і далі цитується мовою оригіналу) (7, 198). У повісті він є конфліктно активним персонажем. У конфлікті за гусей із сусідом Тпрункевичем Шпак виявив сильні риси характеру, був достатньо активним, але *как обоим надоело... обе стороны начали поговаривать о „примирении” меж собою* (7, 199). Конфлікт має об'єктивні причини, зачіпає інтереси обох сторін, виявляється в різних стратегіях та тактиках впливу на опонента, але не має в тексті мовленнєвої реалізації. Автор детально подає лише етапи його розвитку, за якими можемо визначити, що Шпак не уникає конфлікту, але життєво на нього не орієнтований.

Конфлікт з Іваном Семеновичем описано за попередньою схемою: етапи розвитку, емоційний стан героїв та мовлення персонажів у формі непрямої мови. Поєднуються об'єктивні (традиції, норми, соціальний стан та статок нареченого) та суб'єктивні (*порча нравственности*) причини конфлікту. Шпак спілкується з небажаним нареченим *грозным голосом, раздраженным до чрезвычайности* (7, 223), просить його *оставить их, поколе они не пригласят его* (7, 225), а доньці *строго запретил* (7, 225) зустрічатися з коханим. Він мав переконання, що людей поважають за статки, а Іван Семенович *начал опровергать благорозумные заключения Кирилла Петровича и ... доказывать..., что богатство вздор* (7, 225), Шпак зреагував на ці слова агресивно, але він готовий вибачити капітану, погодитися

на примирення, *принял бы его в прежнюю ласку и убедил бы к тому Фенну Степановну* (7, 225). Шпак у конфлікті використовує лише необхідні, з його точки зору, відповідні вербалізовані дії на дії опонентів, але неадекватних оборонних дій у нього немає, він не перевищує міру необхідного захисту, готовий до поступок.

Конфлікти з дружиною мають саме мовленнєву репрезентацією. Г.Ф.Квітка-Основ'яненко подає комунікацію цих персонажів у формі реплік, як у п'єсі. Це свідчить про значущість змісту реплік – легше виявити „пускові механізми” конфлікту. Шпак, хоч і не уникне суперечок із дружиною, але часто в цьому і кається, образивши її, готовий і сам заплакати, просить вибачення, іде на поступки: *Вот как я... и готов просить прощения. Я не люблю, когда кто имеет неудовольствие на меня...* (7, 208).

Орієнтація на конструктивні дії також виявляється і в конфліктах із Шельменком. Мовлення подано у формі реплік. Тиск, агресивність, погрози Шпака демонстративного характеру (*живого тебя не выпущу* (7, 236), *пропадай твоя голова* (7, 237)). Але досить швидко мовлення змінюється кардинально: *Спасибо тебе, добрый Шельменко!* (7, 237), *Ай да молодец, Шельменко* (7, 238), *любезный Шельменко* (7, 238). Шпак – людина запальна, але відхідлива, поступлива. Стратегія приниження опонента використовується ним як данина „правильній” поведінці в конфлікті. Тому його конфліктність, з нашої точки зору, співвідноситься з конструктивним типом особистості. Він орієнтований на співробітництво та кооперацію; може демонструвати вольову поведінку, але в нього переважає впевненість у необхідності позитивних стосунків, зокрема і в мовленнєвій інтеракції, дотримується норм спілкування, здатний адаптуватися під впливом ситуації.

Фена Степанівна в конфліктах поводить емоційно, використовує різні тактики впливу на чоловіка: маніпулює, ігнорує, дистанціюється, вдається до шантажу і т. ін. Наприклад, у конфлікті за участю і Шельменка вона говорить чоловіку: *Так я стала у вас и болтунья, и бессмысленная, и бестолковая. Давно ли было, как я была и душечка, и голубочка, и распрекрасная, и преразумница...* (7, 246). Після цих слів Кирилу Петровичу *было досадно на себя* (7, 246), із соромом він думав *о причиненной им обиде законному другу своему* (7, 248). Дружина вихована у правилах суворих, у повазі до чоловіка, але при цьому Кирило Петрович відчуває, що вона керує ним, і він намагається протестувати: *Я вышел из тех лет, чтобы мною управляют; я хочу жить своим умом* (7, 204). Мовленнєва реакція жінки на цей протест спрямована викликати жалість, сором: *Уж я давно заметила, что газеты предпочитают супружескому согласию... Чем более стараются* (дружини – Л.Б.), *тем больше во всем отказывают...* (7, 205). Мотря, служниця Шпаків, радить пані: *А чего вам на него* (чоловіка – Л.Б.) *смотреть? И будто вы не знаете, как с ним управлаться? Затужите да заплачете ... то они и поддадутся...* (7, 255-256). Кирило Петрович дійсно кохає свою дружину, тому Фена Степанівна знає, що *чуть в слезы, так*

они тотчас и не станут, и поддадутся... (7, 256). Її механізми мовленнєвої взаємодії в конфліктах із чоловіком характеризуються обов'язковою вербальною дією у відповідь, яскравістю емоцій, використанням мовних засобів, які завдають шкоди. Вона може вдаватися до неадекватних захисних дій через неправильне розуміння слів, вчинків, інтенцій чоловіка. Наприклад, небажання Шпака випити старі ліки та пропозиція випити їх самій чи віддати собаці призводить до дивної реакції Фени Степанівни: *Ведь я и собака для вас все равно* (7, 207).

А от механізми взаємодії Фени Степанівни в конфліктах з донькою, Іваном Семеновичем та Шельменком інші. Саме вони, на наш погляд, виявляють реальний психологічний тип персонажу: динамічна конфліктна особистість, яка на вербальному рівні має установку на конфлікт. Доньці вона віддає *решиительные и строгие приказания* (7, 267). Будь-який протест Пазіньки *маменька* називає *вздор*. Шельменка не лише проганяє, а й погрожує фізичною розправою. У спілкуванні з Іваном Семеновичем вона дещо „м'якша”, але зміст не міняється: *Я вам опять повторяю, оставьте нас навсегда и скорее. Муж мой, если увидит вас здесь, то ... нанесет вам неприятностей* (7, 243). Шельменко, щоб висловити свою думку в конфлікті з Феною Степанівною, *собирается с духом*, а от у присутності Кирила Петровича він говорить *хладнокровно, громко*.

Уважаємо, що Фена Степанівна – це персонаж деструктивного типу, але недемонстративного характеру: вона приховує свою установку на конфлікт, але обирає поведінку з активним впливом на партнера по комунікації, домінує у спілкуванні, зосереджена на собі.

Цікавим є психологічний тип ще одного персонажа – Шельменка. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко зазначає, що він *быв умнее всех и грамотен, заседатели земского суда...относились к нему за советом и руководством* (7, 229). Шельменко з усього мав свій зиск, а особливо *с ищущих правосудия в волостном правлении* (7, 229). Тут виявляється його ставлення до конфліктів, уміння їх використовувати та провокувати: *Когда же выходил „застой”... и ссорящихся и спорящих не было, тут он тонким образом вовлекал в ссоры и споры, часто за безделицу...* (7, 229).

Із Кирилом Петровичем Шельменко поводить нахабно, блазнює, знущається: *А капитан как дуралей – будучи – развесил уши и слушает, словно вот как теперь вы, и верит всему* (7, 237); *Я – будучи – такого ему нагорожу, а он все выслушает, поверит и станет благодарить, вот как и вы* (7, 238). Викрадення доньки Шпака, зовсім не сприймається як допомога Шельменка закоханим. Автор говорить: *Шельменко хотел еще позабавиться над Кириллом Петровичем, ставшим настоящим инаком, как малороссияне называют простаков...: – Рапортую вашему высокоблагородию: дочь у отца украли исправно* (7, 283). Персонаж визначає стратегію свого спілкування лише керуючись власними інтересами та потребами, жорстко співвідносячи їх з установками на конфлікт. Не просто умовити Пазіньку поїхати з капітаном, а змусити її силою: *Видите, я плачу, да веду*

вас (7, 281); не лише повезти доньку від батьків, а принизити їх брехнею: *Дочь уже умчали, а отец развесил – будучи – уши и слушает баляндрасы...* (7, 283). Тож конфліктний репертуар Шельменка досить багатий: від прямої образи до приниження честі та гідності співрозмовника. Шельменко створює суперечки, провокує опонента на деструктивні дії. Для нього мовленнєва взаємодія визначається лише за результатом, тому досягнення мети стає основою психологічного комфорту персонажу, способи обираються для цього будь-які. Це персонаж деструктивного конфліктного типу демонстративного характеру.

Характеристика психологічних типів персонажів повісті Г.Ф. Квітки-Основ'яненка „Украинские дипломаты” мала своїм підґрунтям визначення суб'єктивних причин конфліктів, які виявилися в мовленні персонажів та визначили їх конфліктогенний потенціал. Актуалізація цього потенціалу залежить від орієнтованості на конструктивне чи деструктивне розв'язання конфлікту. Аналізуючи художній твір (повісті виповнилося 168 років!), ми визначили, що створені автором психологічні та комунікативні типи персонажів відповідають сучасним теоріям міжособистісного спілкування. Персонажі класифіковано як конструктивний тип особистості – Кирило Петрович, деструктивний тип недемонстративного характеру – Фена Степанівна, деструктивний тип демонстративного характеру – Шельменко.

Отже, у повісті Г.Ф.Квітка-Основ'яненко створив яскраві, кумедні і, головне, життєві образи. Безперечно, автор є знавцем художнього слова, новатором у мистецтві, що не лише збагнув свій вік, але і сягнув через століття.

Література

1. Історія української літератури: У 2-х т. / за ред. Білецького О. І. – К. : Видавництво АНУРСР, 1955. – Т. 1. – 1955. – С. 168–180.
2. Білоконенко Л. Особливості створення конфліктної ситуації у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» / Л. Білоконенко // Літературознавчі студії. – Вип. 13. – 2005. – С. 35–40.
3. Білоконенко Л. Мовна динаміка конфліктів у повісті Ольги Кобилянської «Земля» / Л. Білоконенко // Мандрівець. – 2003. – №6. – С. 37–43.
4. Анцупов А. Я. Конфликтология: [учебник для вузов]. / Анцупов А. Я., Шипилов А. И. – М. : ЮНИТИ – Дана, 2001. – 591 с.
5. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликтов: [учебное пособие] / Ложкин Г. В., Повякель Н. И. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
6. Третьякова В. С. Конфликт глазами лингвиста / В. С. Третьякова // Юрислингвистика – 2: Русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул, 2000. – С. 127–140.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів : У 7-и томах / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 4. – С. 198–290, 535–536.